

ნანული ცხვედიანი

ეპრაელები ქუთაისში

ქუთაისის ცენტრში, მართლმადიდებლური ტაძრების მოპირდაპირედ, მე-19 საუკუნეში (1815, 1863, 1887 წწ.) აშენებული და დღემდე მყარად მდგარი სამი ებრაული სინაგოგა იმის დასტურია, რომ ტრადიციული მოსახლეობის თანაცხოვრებაში მუდამ იყო მშვიდობა, კეთილმეზობლობა, ურთიერთობის ჰარმონია.

pirveli dokumentebi quTaiseli ebraelebis Sesaxeb

უცნობია, თუ როდის დაფუძნდა ქუთაისში პირველი ებრაული ოჯახი. უძველესი ოფიციალური საბუთი კი, აქაურ ებრაელს რომ მოიხსენიებს, 1644 წლით თარიღდება. კერძოდ, გელათელი მიტროპოლიტი ზაქარია ქვარიანი გელათის საყდრისადმი მიცემულ შეწირულობის წიგნში მიუთითებს, რომ მწვანეყვავილას ტერიტორია მისი მამისა და თავად მის მიერ იქნა გაშენებული, როგორც სოფელი; იქვე ჩამოთვლის საეკლესიო მიწაზე დასაქმებულ ყმებს და მათ შორის მოიხსენიებს: “ფიჩხაძე დანიელა ურიას კომლი ერთი.”

“დანიელა ურია“, ცხადია, ერთადერთი მცხოვრები არ იქნებოდა მე-17 საუკუნის ქუთაისში. ამას მოწმობს საკათალიკოსო გლეხების ნუსხა, რომელიც, ს. კაკაბაძის აზრით, შედგენილი უნდა იყოს 1650 წელს. ნუსხის მიხედვით, ქუთაისში საეკლესიო მიწის ერთი ნაწილი (პარტახი) დაკავებული ჰქონია ვინმე “მოძღვარასა ურიასა“ (დ. ხანანაშვილი, 2009: 17).

ისტორიული დოკუმენტები არ არსებობს მე-18 საუკუნის პირველ ნახევარში ქუთაისში მცხოვრებ ებრაელთა რაოდენობისა და მათი ვინაობის შესახებაც, გარდა ერთადერთი შემთხვევისა, რომლის შესახებაც მკვლევარი დანიელ ხანანაშვილი აღნიშნავს: “არაპირდაპირი გზით შეიძლება გავმიფროთ ამ პერიოდის ქალაქში მოსახლე ერთი ოჯახისა და მათი შთამომავლობის ვინაობა. 1809 წ. იმერეთის დედოფალმა მარიამმა გრ. წერეთელს შესწირა მის საკუთრებაში მყოფი სამი ძმა-თეთრუაშვილები: ხახამი მოშა, ხახამი ისხაკა და არონა. როგორც მათი განცხადებებიდან ჩანს, მანამდე ისინი ქუთაისში ცხოვრობდნენ და რალაც გზით (ეტყობა, არცთუ თავიანთი ნებით) გრ. წერეთელს ქუთაისიდან საჩხერეში გადაუყვანია. თეთრუაშვილები ვერ შერიგებთან წერეთლის ყმობას და მე-19 ს. 30-იან წლებში საკმაოდ მწვავედ და აქტიურად უბრძოლიათ წერეთლის ყმობიდან გამოსვლისა და სახაზინო ყმობაში ჩარიცხვისათვის. განცხადება-საჩივრებში ისინი მიუთითებენ, რომ ამ მხარეში მათი წინაპრები დიდი ხნიდან არიან გადმოსულნი კონსტანტინეპოლიდან, ყოველთვის ცხოვრობდნენ ქუთაისში და სამეფო საკუთრებას წარმოადგენდნენ. გამოდის, რომ თეთრუაშვილების ქუთაისში დასახლება მე-18 საუკუნის პირველ ნახევარსა და მის იქით პერიოდშიც კი არის საგულისხმებელი.“ (დ. ხანანაშვილი, 2009: 19).

საყურადღებო ცნობებს გვაწვდის შვეიცარიელი მოგზაური, სიძველეთა

მკვლევარი და გეოლოგი, პროფესორი დიუბუა დე მონპერე (1798-1850), რომელიც ქუთაისში იმყოფებოდა 1833წელს, აღწერა ქალაქის გეგმა და გამოკვეთილად მიუთითა დასახლება “ებრაელთა უბანი”: “ებრაელები ასწელზე მეტია, რაც მოვიდნენ იმერეთში. ისინი აფხაზეთიდან მოიყვანეს მეფეებმა, რომლებიც მათ მფარველობდნენ. ქუთაისის ეკლესიამ დაუთმო მათ მიწის ფართობი გუბერნიის მმართველის სახლის მახლობლად და ყოველწლიურად ეგზარხოსს იჯარას უხდიან. აქვთ ღარიბი სინაგოგა...” (დიუბუა დე მონპერე, 1839: 386). იგი აღნიშნავს: “ისინი მეტწილად ვაჭრობენ ძველმანებით, სცვლიან მათ სოფლის მეურნეობის პროდუქტებზე; მძიმე სამუშაო და მინდვრის შრომა არ უყვართ. ფეხმორთხმულნი თავიანთ ღარიბ ძველმან საქონლის შუა, კითხულობენ ბიბლიას, ასწავლიან ბავშვებს ძველ ებრაულ ენას. თუმცა ერთმანეთში მხოლოდ ქართულად ლაპარაკობენ. ებრაელებს უჭირავთ ქუთაისის ბაზრის თითქმის მთელი უბანი, სადაც ევროპელი, მიჩვეული პოლონელ ებრაელების ყვირილს, სიხარბეს, აჩქარებულობას და სისწრაფეს... განცვიფრებულია, რომ ისინი თითქმის არ განსხვავდებიან სხვა ვაჭრებისაგან” (იქვე).

კუთვნილების თვალსაზრისით, ქართველი ებრაელები იყვნენ: სამეფო-სადედოფლო, საეკლესიო-სამონასტრო, სათავადაზნაურო ყმები, ხოლო ევროპისა და სხვა ქვეყნების სახელმწიფოებში ებრაელები უმთავრესად სამეფო ყმები იყვნენ. გარკვეულ პერიოდებში გვხვდებიან საბატონო ებრაელი ყმებიც, - წერს მკვლევარი ა. კრიხელი, - რაც შეეხება ებრაელ საეკლესიო-სამონასტრო ყმებს, შეიძლება ითქვას, რომ, საქართველოს გარდა, ისინი თითქმის არსად გვხვდებიან. უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს გამოწვეული იყო იმით, რომ ევროპის სახელმწიფოებში ეკლესია უფრო სასტიკად იბრძოდა იუდაიზმის წინააღმდეგ, ვიდრე ამას ადგილი ჰქონდა საქართველოში...” (ა. კრიხელი, 1945: 274-275).

1850 წლის ისტორიულ დოკუმენტებში (ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით) წარმოდგენილია სია ქუთაისში, საეკლესიო მიწაზე მცხოვრები საეკლესიო-სამონასტრო, სახელმწიფო და საბატონო ებრაელებისა, სულ 74 კომლი, შემდეგი გვარებით: იაკობიშვილი, ელიგულაშვილი, ბინიაურიშვილი, იაკობიშვილი, ხანანაშვილი, ჩახუაშვილი, შავლიკაშვილი, ფიჩხაძე, თოფჩიაშვილი, მოშიაშვილი, თეთრუაშვილი, ციციამშვილი, ბინიაშვილი, დავითიაშვილი, ჭილაშვილი, ჭუტიაშვილი, ყუტიაშვილი, ბალუაშვილი, თავდიდიშვილი, ენუქაშვილი, მოწონაშვილი, ცხვირაშვილი, თარუნიშვილი... (ისტ. დოკ., 1850, №26: 315-328). ეს სია სწორედ ა. კრიხელის მიერ მოცემული თვალსაზრისითაა დაყოფილი.

ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმში დაცულია იმერეთის მეფე სოლომონ პირველისა და მისი მეუღლის მარიამის შეწირულების წიგნი“, რომლის თანახმადაც, 1764 წელს მეფე-დედოფალს გელათის მონასტრისათვის დაუმორჩილება ყმობის სიიდან ამოვარდნილი ჩახვაშვილი დავითი და მისი ძმა ისხაკა (ქუთ. ისტ. საბუთები, 1995: 29-30). ეს ებრაელი ძმებიც შეიძლება მოვიხაროთ ქუთაისის ძველ მცხოვრებლებად.

მე-18 საუკუნის 70-იანი წლებიდან ისტორიულ დოკუმენტებში მკაფიოდ შეინიშნება ებრაელთა ჯგუფების არსებობა და მათი საქმიანობის

პრიორიტეტული მიმართულება - ვაჭრობა.

მე-19 საუკუნიდან, როცა ქუთაისში ეკონომიკური და სავაჭრო-სახელოსნო ცხოვრება ფართოდ ვითარდება, უკვე მრავლად არიან ჩამოსახლებულნი ახალციხელი, ონელი, ლაილაშელი, ქართლელი და სხვა კუთხის ებრაელები.

40-იანი წლებისთვის ქუთაისში 840 ებრაელი იყო, 50-იანი წლებისათვის - 1290. 1852 წელს საგუბერნიო ქალაქში 1105 ებრაელი ცხოვრობდა, 1885 წ. - 2488, 1897 წ. - 3464 ებრაელი.

ეს რიცხვი აღმავალია მეოცე საუკუნეშიც. 1903 წელს ქუთაისში 4034 ებრაელი იყო, 1912 წ. - 9553, 1926წ. - 4738, 1939 წ. - 6906. 70-იან წლებში, კონკრეტულად, 1970 წელს, სანამ ისრაელში დიდი ალია დაიწყებოდა, 8941 ებრაელი იყო აღრიცხული, ანუ მთელი მოსახლეობის (135 659 კაცი) 5,5% (რიცხვები ამოღებულია დ. ხანანაშვილის, ი. პაპისიმედოვის, ვ. ჯაოშვილის, გ. მჭედლიძის ნაშრომებიდან).

ებრაულმა ოჯახებმა არა მარტო შეითვისეს და შეისისხლხორცეს ადგილობრივი მოსახლეობის კულტურა და ტრადიციები, არამედ საკუთარი, თვითმყოფადი ფერებიც იმთავითვე შემატეს ქალაქს.

ebraelTa sarwmunoebriv-eTnikuri tradiciebi quTaisSi

მეოცე საუკუნის მანძილზე ებრაელები კომპაქტურად ცხოვრობდნენ ქალაქის ჩრდილო-აღმოსავლეთით - ვაკესა და მწვანეყვავილას ბორცვებზე. შაუმიანის (დღეს ბორის გაპონოვის) ქუჩა და მიმდებარე დასახლება “ებრაელების უბნის“ სახელით იყო ცნობილი. აქ ერთმანეთზე მიჯრილ, თითქმის უეზოო, დამახასიათებელი არქიტექტურის სახლებში მცხოვრებ ოჯახებში მთლიანად შენარჩუნებული იყო ეთნიკური და სარწმუნოებრივი ტრადიციები, რაც ოდესღაც ჩამოიტანეს ქართულ ქალაქში და რასაც ჯერ ცარისტული, შემდეგ კი საბჭოური რეჟიმი გამუდმებით ებრძოდა.

ქუთაისის ებრაელთა დედაენა ქართულია. - მეოცე საუკუნის დასაწყისში წერდა მწიგნობარი და საზოგადო მოღვაწე ზაქარია ჭიჭინაძე (1854-1931), - ყოველის მხრით ქართველობის ნაწილს წარმოადგენენ. ცხოვრება მათი ვაჭრულია, ე. ი. ადებ-მიცემას მისდევენ. მეურნეობასაც განათლებულ კაცთა რიცხვი მათში ერთობ მცირეა. იმედი კი უნდა ვიქონიოთ, რომ რომ იგინი მალე შესდგამენ ფეხს განათლების ასპარეზზე. ებრაელნი მოსახლეობენ რიონის ახლოს. როგორც ძველად დასახლებულან ერთ ალაგას, ასევე დღესაც ერთ ალაგას სცხოვრობენ. როგორც შეძლებულთა, ასევე ღარიბთა რიცხვი მათში საშუალოა. აქვთ ორი თორა, კარგის თლილის ქვით აღშენებული... მე-19 საუკუნის ნახევრამდე ლოცვა ებრაულს ენაზედ აქვთ და ქადაგება კი საყოველთაოდ ქართულად. თორასა, ოჯახში და კარში სახმარებელ დედა ენას ქართული შეადგენს... ქუთაისის ებრაელნი შენობითა და შინაგანი მოწყობილობით გვარიანათ არიან, უმეტეს ხის სახლები აქვსთ. საზოგადოთ, იმერეთის ურიების ცხოვრება ერთნაირს სურათს წარმოადგენს, ერთს გეგმას. ძველად ზოგნი იმერეთის მეფის ყმანი იყვნენ, ზოგიც თავადიშვილების. ქუთაისის ებრაელთა სასულიერო გამგეობის უფროსი რაბინი ითვლება მთელის ქუთაისის გუბერნიის ებრაელთა რაბინად“ (ზ. ჭიჭინაძე, 1904: 63-64).

საზოგადო მოღვაწისა და მეცენატის ივანე პურადაშვილისა და მამამისის - ისააკ პურადაშვილის მოგონებებში მე-19 საუკუნის 80-90-იანი წლებისა და მე-20 საუკუნის დამდეგის ქუთაისის საზოგადოების, მათ შორის ებრაელების ყოფაცხოვრების შესახებ არაერთი საინტერესო ფაქტია დაცული. განსაკუთრებით საყურადღებოა ქალაქის თვითმმართველობის 1914 წლის არჩევნებთან დაკავშირებული ერთ-ერთი მოგონება. როგორც ივანე პურადაშვილი წერს, ქუთაისის მკვიდრი მცხოვრებლების ნაწილს აპყარეს უფლება არჩევნებში მონაწილეობის მიღებისა. ქართველი ებრაელები გაათანასწორეს უფლებრივად რუსეთის ებრაელებთან, ქალაქის დებულების ძალით, ისინი არჩევნების უფლებას მოკლებულნი იყვნენ. ამისდა მიხედვით, მთელი ებრაელთა უბანი გამოთიშული შეიქნა. ებრაელები აღაპარაკდნენ, გაასაჩივრეს გუბერნატორთან, შემდეგ მთავარმართველთან... ბოლოს საჩივარი გაგზავნეს სენატში. თავიანთ საჩივარს ასაბუთებდნენ იმით, რომ ქართველი ებრაელები ისტორიულად ცნობილი არიან როგორც ქართველები, ებრაელთა სარწმუნოების მიმდევარნი; რომ ისინი მთელი საუკუნეები საქართველოში ცხოვრობდნენ და სარგებლობდნენ ყოველივე უფლებებით, როგორც ქართველი მოსახლე და რომ მათ არავითარი კავშირი არა აქვთ ებრაელებთან, არც კი იციან ებრაელთა ენა, წერა-კითხვა და ითხოვდნენ, რომ მათ დაბრუნებოდათ ძველი უფლებები. ხერხმა გაჭრა. ქუთაისელმა ებრაელებმა სენატში რუსეთის მაშინდელ უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოში საქმე მოიგეს, აღდგენილ იქნენ და მიიღეს არჩევნების უფლება. ორი ათეული წლის შემდეგ კი, საქართველოს გასაბჭოებისთანავე, უფრო ხელსაყრელად ცნეს და თავიანთი თავი აღარ აღიარეს ქართველად, არამედ - ნაცუმცირესობად (ი. და ი. პურადაშვილები, 2009: 106-108).

ქართველებთან ახლო კავშირისა და ერთ კულტურულ-ეკონომიკურ სივრცეში თანაცხოვრების მიუხედავად, ებრაულმა მოსახლეობამ ბოლომდე შეინარჩუნა თავისი ეთნიკური და რელიგიური წესები. ქუთათური ებრაელები, განურჩევლად ქონებრივი მდგომარეობისა, განსაკუთრებულად აღნიშნავდნენ: როშაშანას (ახალ წელს - აგვისტოს ბოლოს ან სექტემბრის პირველ რიცხვებში), ქიფურს, სუქოთს, ოშაყანას, სიმხათთორას, ხანუქას, ფურიმს, აგადას, ყომერს, შაბუყოთს, ფესახსა თუ სხვა დღესასწაულებს. თაობიდან თაობას გადაეცემოდა ბევრი ყოფითი ტრადიცია. მაგალითად, ასეთი იყო “გომელი” - გასაჭირიდან გადარჩენის, გზიდან მშვიდობით დაბრუნების აღნიშვნა სალოცავში; “რეფუა” - ჯამაათის ლოცვა ავადმყოფის განკურნებისათვის; “გეთის” დაწერა-განქორწინების სპეციფიკური რიტუალი; “ქონობიდან დახსნა” - უფროსი ვაჟიშვილის კურთხევა; “თეფილინის დადება” - 13 წელს მიღწეული ყრმისათვის სრულწლოვანების აღსანიშნავად ტყავის შემოსაკრავის საზეიმოდ მიკუთვნება; “თორაზე დაჯდომა” - რაბინთან (მასწავლებელთან) 5-6 წლის ვაჟის მიბარება თორას შესასწავლად და მრავალი სხვა (რ. თავდიდიშვილი, 1940: 66-89). ეთნოგრაფ როზა თავდიდიშვილის (1886-1967) ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობად ქცეულ წიგნში დამოწმებულია “ჭაბუკობის” ტრადიცია, რომელიც მე-19 საუკუნის დასასრულამდე იყო შემორჩენილი და მხოლოდ სამ გვარში: ფიჩხაძეებში,

ბუზიაშვილებსა და იაცობაშვილებში აღინიშნებოდა. ამ გვარის წარმომადგენლებს, ოჯახის თავკაცებს, ევალეზობდათ შეკვეთილის-ნედერის შესრულება, ანუ სნეულებას გადარჩენილი ახლო ნათესავისათვის თავზე შემოვლება მოზრდილი ყვინჩილისა თუ მოზვრისა (რ. თავდიდიშვილი, 1940: 56-57). მორწმუნე ებრაელები განსაკუთრებულად ზვდებოდნენ შაბათს. პარასკევე საღამოს, მზის ჩასვლამდე, კეთდებოდა საშაბათო კერძები, რეცხავდნენ სარეცხს, დიდთან-პატარიანად ბანაობდნენ, იცვლიდნენ სამოსს. სალოცავიდან დაბრუნებული ოჯახის უფროსი წარმოთქვამდა: “შაბათ შალომ!” (შაბათ მშვიდობისა) და ყველანი გალობით გაემართებოდნენ შინ შესასვლელად, ყველა მიესალმებოდა მეზუზას - კარზე გაკეთებულ ნიშანს, წაღმა შებრუნდებოდნენ და სუფრას შემოუსხდებოდნენ. (იქვე: 77-78).

ჯამათში უაღრესი პატივისცემით სარგებლობდა ხახამი (ბრძენი), რომელსაც ღრმად ჰქონდა შეთვისებული თორა - “ალეფ-ბეთიდან” უმაღლეს სწავლამდე და ერთდროულად რამდენიმე საქმეს ფლობდა: ის იყო ხახანი (მლოცველი), მოელი (მომნათლავი, წინადამცვეთი), შოხეტი (ფრინველ-საქონლის დამკვლელი) და სხვა. ხახამს ეძახდნენ ყველა ოჯახური საკითხის გადასაწყვეტად: უთანხმოების, სათხოვარ-გასათხოვრის, ოჯახის გაყოფის, ნათლობისა თუ სხვა საქმეების მოსაგვარებლად (იქვე: 77 -78). ხანგრძლივი და მრავალი სავალდებულო წესით იყო გაჯერებული ებრაული ნიშნობა და ქორწილი, რომლის პიკს წარმოადგენდა ქეთუბას კითხვა.

აი, სალოცავიდან მოტანილი საქორწინო ხუფა (ოთხ ჯოხზე კარვის მსგავსად გადაკრული ულამაზესი ფარჩა) ხელთ უპყრია ოთხ ღონიერ ისრაელ ვაჟკაცს, ხუფას ქვეშ კი, დიდ ბალიშზე, შემდგარა ხათან-ქალა (სიძე-დედოფალი). ახალ სამოსში კოხტად გამოწყობილ ხათანს ვერცხლის ბეჭედი და ასეთივე ძეწკვიანი საათი შვენის, ქალას - “ხუთთითებიანი” ნაწნავი და თეთრი კაბა. რაბინი გაშლის დაწერილსა და დახატულ ქეთუბას, რომლის ერთი კუთხე ხათანმა უნდა დაიჭიროს, მეორე - ქალამ, დანარჩენები-შოშბინმა (სიძის ხელისმომკიდემ) და დადემ (ქალას ხელისმომკიდემ). რაბინი ჯერ ებრაულ ენაზე თავიდან ბოლომდე წაიკითხავს ქეთუბას, შემდეგ ქართულად თარგმნის, ყველას გასაგონად, თუ რა ვალდებულებას იღებს ხათანი ქალას წინაშე. ქეთუბას დასრულების შემდეგ რაბინი ღვინოს აკურთხებს, ჯერ თვითონ მოსვამს, შემდეგ ხათანს მიაწოდებს, ხათანი - ქალას, ხელისმომკიდებს, მშობლებს და ყველა მსურველს. ყველა ცდილობს, ნაკურთხი ღვინის წვეთი მაინც შეიხვედროს. კიდემის - ღვინის რიტუალის - დასრულების შემდეგ სიძემ ერთი დარტყმით უნდა დაამსხვრიოს ჭიქა და ამით, სიმბოლურად, მომავალი ცხოვრებისეული სიძნელეები სძლიოს (რ. თავდიდიშვილი, 1940: 27-33).

ქუთაისის ებრაელთა სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული დონის ამაღლება “მეოცე საუკუნის 20-30-იანი წლებიდან მიმდინარეობდა კომუნისტური პარტიისა და საბჭოთა ხელისუფლების მიერ სახელმწიფოებრივი იდეოლოგიის რანგში აყვანილი ანტირელიგიური კამპანიის ფონზე, როცა აშკარა იყო ებრაელთა “გაინტერნაციონალებისა” და მათში თვითშემეცნების ჩაკვლის სურვილი. ამ მიზნის აღსრულების

გზაზე მთავარ დაბრკოლებას წარმოადგენდნენ კულტის მსახურნი. ამიტომაც 20-30-იანმა წლებმა და შემდგომმა პერიოდმაც მძაფრი რეპრესიებით ჩაიარა. დევნის მთავარი მიზეზი იყო ბავშვებისათვის ებრაული ენისა და თორის სწავლება. ქუთაისელი რაბები და ხახამები არ უშინდებოდნენ აშკარა საფრთხეს და არალეგალურად თუ სხვადასხვა ფორმით განაგრძობდნენ ბავშვებთან მუშაობას. მეტიც, 20-30-იან წლებში ქუთაისში თითქმის არალეგალური ფორმით არსებობდა იეშიბაც კი - სპეციალური სასწავლებელი, სადაც ამზადდებდნენ მომავალ ხახმებს დასავლეთ საქართველოს ებრაული ჯამაათებისათვის. პარალელურად ქუთაისის ყველა სალოცავთან არსებობდა პირველდაწყებითი ჯგუფები ებრაული ენისა და თორის შესასწავლად. თალმიდ-ხახმები საკუთარ სახლებშიც ამზადდებდნენ ბავშვებს, ან ოჯახებში დადიოდნენ და ასე ფრთხილად, შიშის ქვეშ მიმდინარეობდა სწავლება (დ. ხახანაშვილი, 2009: 66-67). ხელისუფლება სისხლიან რეპრესიებზეც გადავიდა. ისე, როგორც მართლმადიდებლური ტაძრების მსახურნი, ამ რეპრესიებს შეეწირა არაერთი ებრაელი რაბი და ხახამიც. მხოლოდ 1953 წლის დასაწყისიდან, სტალინის გარდაცვალების შემდგომ, შეწყდა რაბებსა და თალმიდ-ხახმებზე ნადირობა, საბჭოთა ხელისუფლებამ იდეოლოგიური ბრძოლის შედარებით ლოიალური ფორმები ირჩია.

vaWroba da aReb-micemoba

გადახედოთ ისტორიას, თუ რამდენად დამოკიდებული იყო ებრაელებზე მე-19 საუკუნისა და მე-20 საუკუნის დასაწყისის ქუთაისისა და მთელ დასავლეთ საქართველოში ვაჭრობისა და საერთაშორისო ეკონომიკური კავშირების განვითარება.

1866 წელს საზღვარგარეთ სავაჭროდ წასვლის ნებართვა აუღია საქართველოში მცხოვრებ 62 ებრაელს, ხოლო 1867 წელს — 44-ს. შემორჩენილი დოკუმენტების მიხედვით, ამ სიებში ყველაზე მრავალრიცხოვანნი ქუთაისელები ყოფილან. პირველი და მეორე გილდიის ვაჭრებს შორის გამოირჩეოდნენ: იაყობიშვილები, ელიგულაშვილები, ენუქაშვილები, თავდიდიშვილები, ხანანაშვილები, რომელთაც მრავალგზის ჰქონიათ მოვლილი: სტამბოლი, ტრაპიზონი, მოსკოვი, ნიჟნი ნოვგოროდი, ოდესა, ხარკოვი, როსტოვი, ვარშავა, ლოდი და სხვა დიდი ქალაქები (ი. პაპისიმედოვი, 1946.: 17-30). საზღვარგარეთიდან შემოტანილ საქონელს მათგან ნაღდი ანგარიშით ან კრედიტით ყიდულობდნენ ადგილობრივი საშუალო და წვრილი ვაჭრები. ქუთაისელ ებრაელებს საექსპორტოდ დასავლეთ საქართველოდან დიდი პარტიობით გაჰქონდათ: დაუმუშავებელი აბრეშუმი, ღორის ჯაგარი, ქალის თმა, ბეწვეული; ყოველწლიურად აგზავნიდნენ დაახლოებით 50-60 ვაგონ კვერცხს (ვაგონში თავსდებოდა 14400 კვერცხი), 15-20 ვაგონ ბუმბულს (“ბურღლას“), 3-4 ვაგონ ძველ კალოშს, 2-3 ათას ცალამდე ძველ ხალიჩას, დიდი რაოდენობით ხილს, ჩირს. ამ ვაჭართაგან რამდენიმე კაცი ვაჭრობდა ხელით ნაქსოვი “იმერული შალით“, რომელიც ამ სახელწოდებით კი იყო ცნობილი, მაგრამ უმთავრესად სამეგრელოში მზადდებოდა. ნაწარმის ნაწილი საქართველოშივე იყიდებოდა, ნაწილი კი - რუსეთის ბაზრობებზე და, მიუხედავად იმისა, რომ მეოცე საუკუნის დასაწყისიდან მას უკვე დიდ კონკურენციას უწევდა რუსეთის ფაბრიკებში

შექმნილი, იაფფასიანი შალი, თავისი მაღალი ხარისხის გამო მყიდველი არ აკლდა. (ი. პაპისიმედოვი, 1946: 17-30).

იმუჰამინდელი პრესა წერს: “ნაცნობ მოშას ეყიდნა აუარებელი შალი (ათიათასი მანეთის ვიყიდეო, გვითხრა. მგონი, არცა სტყუოდა), და, სხვათაშორის, გვაჩვენა ერთი შესანიშნავი ნახელავი შალი, რომელშიც 6 მან. მიეცა: “15 მან. მაინც გავეყიდო.“ ამის სიმართლეში ყველა ადვილად დარწმუნდება, ვისაც კი გაუვლია ქუთაისში შალით სავაჭრო ურეების მაღაზიაში: იქვე რომ 10-15 მანეთად შალი იყიდება, ის მეტ ნაწილად მეგრელი ქალებისაგან 3-6 მანეთად შეძენილი შალებია“ (გაზ. “ცნობის ფურცელი“, 1903, №2031).

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში რამდენიმე ებრაელმა ვაჭარმა უდიდესი კაპიტალი დააგროვა და თითქმის მთელი შინაური ვაჭრობა ხელში ჩაიგდო. ამათგან ზოგიერთი დიდ სამრეწველო წამოწყებებში და საბანკო საქმეებშიც ჩაება. ზოგი მათგანი ბანკების ხმოსნად ითვლებოდა, ხოლო მეოცე საუკუნის დასაწყისში მსხვილი ბანკების დაარსებაშიც მონაწილეობდა. 60-ზე მეტი ებრაელი კომერსანტის გვარ-სახელი და მისამართი რეგულარულად ქვეყნდებოდა იმდროინდელ პრესაში, ზოგიერთი ქალაქის თვითმმართველობის ხმოსნადაც იყო არჩეული (ი. პაპისიმედოვი, 1946, გვ. 30-32).

ამ ოჯახების კუთვნილი თეთრი ქვის სახლების, ძვირფასი სამოსისა და სამკაულების, საარაკო ფუფუნების, განსაკუთრებული საზოგადოებრივი მდგომარეობის ფონზე, უმძიმეს სოციალურ პირობებში უწევდათ თავის რჩენა მეწვრილმანე ებრაელ ვაჭრებს, მათი მრავალრიცხოვანი ოჯახის წევრებს. ორშაბათობით, დილაუთენია გამოეფინებოდნენ ქალაქის ქუჩებში ზურგზე აბგააკიდებული, ხელკალათიანი მეფართლეები, მეღვინეები (საგალანტერიო ნაწარმის გამყიდველები), ნავით, მარილით, საპნით, წამლებით, ჭურჭლით მოვაჭრენი. უკეთეს შემთხვევაში, ვიღაცას ცხენი ჰყავდა, ან სახედარი, ზედ დადგმული გოდრით, ხურჯინითა თუ სალენგრე იაშვიკით“ (ხის დიდი ყუთით), რათა შორეულ სოფლებში წაეღო საქონელი, თუ არადა, ფეხდაფეხ უნდა ეტარებინა. რამდენიმე დღე ყოვნდებოდნენ საქმეზე და დალილ-დაქანცულნი, მშვიერი, დაკონკილნი, საშაბათოდ ბრუნდებოდნენ ოჯახებში, რომ ორშაბათს კვლავ თავიდან დაეწყოთ ყველაფერი. (ნ. ცხვედიანი, 2016: 140).

ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმში ებრაელებთან დაკავშირებული სხვა დოკუმენტების გვერდით დაცულია საინტერესო საბუთი ერთი ქუთაისელი ებრაელი მოვაჭრის შესახებ. ესაა 1832 წლით დათარიღებული “დათხოვების ფურცელი“, რომლის თანახმადაც მებატონე-პროპორშიკი თავადი გიორგი კაციას ძე წულუკიძე ქალაქ თფილისს სამი დღით სავაჭროდ წასვლის ნებას რთავს “დანიელა მოშიაშვილ ურიას“ (ისტ. საბუთები ქუთ. მუზეუმიდან, 1995: 29).

აღსანიშნავია, რომ ვაჭრობისადმი ინტერესი ქუთაისელმა ებრაელებმა საბჭოთა პერიოდშიც შეინარჩუნეს. ებრაელთა მჭიდროდ დასახლებულ უბანში, განსაკუთრებით შალუმიანის (ახლანდელი გაპონოვის) ქუჩაზე, არალეგალური, “იატაკქვემა“ ბაზრობა იყო გაჩაღებული, რასაც იმდროინდელი

სამართალდამცველები და პრესა “სპეკულაციის“ სახელით მოიხსენიებდნენ. სამაგიეროდ, უბანს არასდროს აკლდა ქალაქისა და მეზობელი რეგიონების მოსახლეობის აქტიური ყურადღება. ებრაელებისაგან იძენდნენ იმპორტულ საქონელს: ქსოვილებს, ტანსაცმელს, ფეხსაცმელს, ჭურჭელს, პროდუქტებს, სიგარეტებს, ფუფუნების საგნებს - ყველაფერს, რაც საბჭოურ მაღაზიებში არ იშოვებოდა, ებრაულ ოჯახებს კი საკუთარი არხებითა და ნაცნობობით შორიდან ჩამოჰქონდათ.

quTaisel ebraelTa "saidumlo savaWro ena"

სწორედ აღებ-მიცემობისა და სავაჭრო ურთიერთობის პირობებში შეიქმნა ქუთაისელ ებრაელთა “საიდუმლო-სავაჭრო ენა“. ამ თავისებური, პირობითი ენის დანიშნულებას, უმთავრესად, კლიენტებისაგან ვაჭრობის საიდუმლოს დაცვა წარმოადგენდა. თვით ებრაელები ამ ჟარგონულ მეტყველებას “ყივრულს“ უწოდებდნენ, რაც დაკავშირებულია სიტყვასთან “ყიბრი“ (ი. პაპისიმედოვი, 1946: 69-74). მე-19 ს. ბოლოსა და მე-20 ს. დასაწყისში მას დიდი გამოყენება ჰქონდა ვაჭართა შორის. იგი, უმთავრესად, შეამხანაგებელი ებრაელი ვაჭრების მიერ საჯარო ბაზრობებზე იხმარებოდა, ზოგადად ებრაელთა საყოფაცხოვრებო მეტყველებაში კი შედარებით მცირე, თუმცა გარკვეული ადგილი ეჭირა. ამ ენიდან ზოგიერთ სიტყვას ქართული მოსახლეობის ვიწრო წრეც ხმარობდა, განსაკუთრებით - დასავლეთ საქართველოში, ქუთაისში. (იქვე). რას წარმოადგენდა ეს “საიდუმლო-სავაჭრო ენა?“ ეს იყო ძველ ებრაული სიტყვების ძირებზე ქართული პრეფიქს-სუფიქსების დართვით მიღებული ლექსიკური ერთეულები.

ილია პაპისიმედოვს მაგალითად მოჰყავს “ვისოხარე.“ ქართული გაგებით ეს სიტყვა ნიშნავს: “ვივაჭრე.“ მკვლევრის თქმით, ის წარმოებული უნდა იყოს ძველი ებრაული სიტყვისაგან სოხერ “ვაჭარი“. ამ შემთხვევაში, ი.პაპისიმედოვის აზრით, სიტყვის ძველებრაულ ძირს დაერთვის “ვი“ და “ე“ ქართული აფიქსები. ასეთივე ფორმითაა გადმოცემული სიტყვა “გავხრიდე“, რაც ქართული გაგებით ნიშნავს: “გავყიდე“. სიტყვა “მოვატოვე“ ნიშნავს: “მოვატყუე.“ გარდა ამისა, ზოგიერთი სიტყვა გამოყენებულია გადატანითი მნიშვნელობითაც. მაგ. სიტყვა “დაუადე“ ქართული გაგებით ნიშნავს: “მიეცი“. ის წარმოებული უნდა იყოს ძველი ებრაული სიტყვისაგან “იად“, რაც ნიშნავს “ხელს“.

მკვლევარ ილია პაპისიმედოვს 107 ასეთი სიტყვა და მისი ქართული შესატყვისი მოჰყავს თავის ნაშრომში. მათ შორის: აამსევგრე (აიღე, აიყვანე), გაამსევგრე (გაატანე), გამეყვრდა (გადაიფიქრა), დააფანირე (დამალე), დააგანაბა (მოიპარა), დალენდა (წავიდა), დავაქამე (მოვატყუე), დავლაილავდე (დავბინავდე, ღამე გავათიოთ), დაჩიმმე (გასინჯე, შეხედე), ეთომარე (ელაპარაკე), ლევანი (თუმანი), მამონი (საქონელი, ქონება), მოუბრიდე (მოუხიე, მოუჭერი), სათონლავი (საჭმელი), სეფედი (სავაჭრო მოწმობა, პირადობა), ქელედი (ძალი. გადატ. მნიშვნელობით-პოლიციელი, სააქციზოს ჩინოვნიკი), შეკერი (ტყუილი), ქესეფი (ფული), ქონაქი (ცული, უვარგისი), მოუგადლო (მოუგე), მოსატოვებელი (მიამიტი, იოლად მოსატყუებელი მუშტარი) და სხვ. (ი. პაპისიმედოვი, 1946: 70-73).

მკვლევარი მიუთითებს, რომ აღნიშნული სიტყვებისაგან შედგებოდა

მთელი რიგი მარტივი და რთული წინადადებანი. ზოგიერთ წინადადებაში წევრებად ჩართული იყო ქართული სიტყვებიც (იქვე: 74). ამ ლექსიკას ბოლო პერიოდამდე იყენებდნენ მოვაჭრე ებრაელები.

ასე რომ, ქუთაისის არალეგარულ ბაზრობებზე, შაუმიანსა და სხვა ქუჩებში ბოლო პერიოდამდე გაისმოდა ეს ნართაული ფრაზები:

- **ყატონი არ დაუქამო!** (კაპიკი არ დაუკლო!)
- **შენს მამონს მე მივხრიდი და, რასაც მოუგადოლებ, სავახეზო იყოს!** (შენს საქონელს მე მივიყიდი და, რასაც მოუგებ, სანახევრო იყოს!)
- **ჩემი მუშტარი გამიშეყერა და ვერც თითონ მიხრიდა** (ჩემი მუშტარი ჩამომაცალა... გადაიბირა და ვერც თვითონ მიჰყიდა).
- **დღეს ტობათ ვისოხარე, მაგრამ სეფერი არ მიეშამდა და ქელებმა შოხადი წამართვა** (დღეს კარგად ვივაჭრე, მაგრამ პატენტი არ მქონდა და ძაღლმა (მილიციელმა) ქრთამი წამართვა)(იქვე).

ქართულ-ებრაული სიტყვებისაგან მიღებული სლენგი განსაკუთრებით პოპულარული იყო მეოცე საუკუნის 60-70-იანი წლების ქუთაისელი ახალგაზრდობის გარკვეულ ნაწილში, მეტადრე - ვაჟებში. ისინი ისე სრულყოფილად ფლობდნენ ოდესღაც “საიდუმლო - სავაჭრო“ ენის ნიმუშებს, რომ სოციუმის ყველა ფენაში, ყველა ასაკობრივ კატეგორიაში თამამად გაისმოდა. თავიანთ პრიორიტეტულობას, ასე ვთქვათ, “გამოსულობას“ ახალგაზრდობის ეს ნაწილი სწორედ ამ ლექსიკის გამოყენებით და ჟარგონზე თავისუფლად მეტყველებით უსვამდა ხაზს. ასე რომ, **ნაშა, გიმელი, განაბი, მიაშეყერე, დაბრიდე, ჩათოხლა, ეთომარე, დავიადე** და მსგავსი სიტყვები ის სლენგი იყო, რომელსაც ქუთაისელი ახალგაზრდობის ამ ნაწილის ყოველდღიურ მეტყველებაში თარგმნა არ სჭირდებოდა.

ებრაელთა დიდი ალიის, ანუ ქალაქში ებრაული მოსახლეობის შემცირების, შემდეგ თაობებში იკლო ამ ლექსიკის გამოყენებამ. ახლა იშვიათად, თუმცა მაინც გვხვდება შემორჩენილი ყივრულ-ქართული ლექსიკური ერთეულები.

ვფიქრობთ, ეს თემა ენათმეცნიერთა შესწავლის საგანი შეიძლება გახდეს-სლენგში დაცული ფონეტიკური მოვლენებისა და სხვა საინტერესო ენობრივი მონაცემების გამო.

ebrauli inteligencia quTaisidan

მეოცე საუკუნეში ქუთაისის საზოგადოებას ებრაული ინტელიგენციის სახით შეუერთდა მრავალი ექიმი, პედაგოგი, ინჟინერ-ტექნოლოგი, ხელოვნების მუშაკი, სხვადასხვა დარგის საუკეთესო სპეციალისტი. მათ თავიანთი სიტყვა თქვეს ქალაქის შემდგომ განვითარებასა და კულტურულ წინსვლაში. ბევრი მათგანი კი ქვეყნისათვის მნიშვნელოვანი მოღვაწე გახდა.

ქუთაისში წლების მანძილზე ცხოვრობდა ბორის გაპონოვი (1934-1972), რომლის მიერ ივრითზე გენიალურად თარგმნილი “ვეფხისტყაოსანი“ საქართველოსა და ისრაელში საუკუნის ლიტერატურულ მოვლენად იქცა. ქუთაისელები არიან: ეთნოგრაფი როზა თავდიდიშვილი, ენათმეცნიერი რაფიელ შამელაშვილი, მწერლები: უშანგი რიჟინაშვილი, იაკობ პაპიაშვილი, მრავალი ევროპული ქვეყნის აკადემიებისა და აშშ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი შალვა მარდი (მარდახიაშვილი), ჟურნალისტი მიხეილ

დავითაშვილი, მკვლევარი ლეილა თეთრუაშვილი, მხატვრები: მაცვალა და მერი ფიჩხაძეები, პოლიტიკური მიმომხილველი აბონ ციციაშვილი, ისტორიკოსი დანიელ ხანანაშვილი, მათემატიკოსი, დოქტორი ალექსანდრე ელიგულაშვილი (იგივე მუსიკოსი ალ. პელეგი), პირველი ებრაელი მსახიობი-მეთოჯინე ქალი რუთი თავდიდიშვილი და მრავალი სხვა. დემოკრატიული საქართველოს პირველი პარლამენტის დეპუტატი და რელიგიის მინისტრი იყო ქუთაისელი რაბი მოშე დავარაშვილი. გრძელა ეს სია, მაგრამ ილია ხახიაშვილს, ქუთათურთა საყვარელ ილო ფოტოგრაფს, მაინც განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს. იგი მრავალი მწერლისა და მხატვრის მუზა და, საყოველთაო შეფასებით, მსოფლიოში ერთადერთი ფოტოგრაფია, ვისაც სიკვდილის შემდეგ ქალაქმა ძეგლი დაუდგა.

"mezuza" quTaisSi

“მეზუზა“ ებრაელთა სახლის მფარველია, მშვიდობისა და დოვლათიანობის მცველი. ამავე დროს, მეზუზა - ოთხკუთხა, თავდახურული, თხელი კოლოფია, რომელშიც ჩასვენებულია სოფერის (წმინდა ტექსტის გადამწერის) მიერ პერგამენტის ქაღალდზე ნაწერი თორიდან “მეორე სჯულის“ ფრაგმენტი და მიმაგრებულია შესასვლელი კარის მარჯვენა მხარეს. ოჯახის ყველა წევრი შინიდან გასვლისას და დაბრუნებისას ასრულებს გარკვეულ რიტუალს, რათა მშვიდობიანი დღისთვის მადლობა უთხრას გამჩენს (ჩივილ - ენც. ლექსიკ..). ქუთაისშიც ყველა ებრაულ სახლს ჰქონდა “მეზუზა“. ისინი მშვიდობიანად ცხოვრობდნენ ქალაქში, რომლის მოსახლეობასაც ძველთაგანვე კეთილმეზობლური დამოკიდებულება გააჩნდა ებრაელებისადმი. იშვიათი ყოფითი შემთხვევის გარდა, ძირძველ ქართულ ქალაქში თითქმის არასოდეს ყოფილა ანტისემიტური გამობტომები. სამაგიეროდ, ისტორიას ახსოვს პერმანენტული ხანძრიანობა ებრაელთა უბანში - 1896, 1908, 1928 წლებისა, როცა ცეცხლში დაინთქა უამრავი საცხოვრებელი სახლი და ქონება (მაგალითად 1928 წლის 10-11 მაისს მომხდარმა ხანძარმა იმსხვერპლა 366 ხის სახლი. ვ. ჯაოშვილი, 1989: 341) და ებრაელთა მწუხარება ქალაქის მთელმა მოსახლეობამ გაიზიარა, მრავალი ფორმით გამოიხატა სახალხო თანადგომა და მწუხარება.

ისტორიამ ასევე შემოინახა 1901 წელს რუს შოვინისტთა მოხეტიალე დასის მიერ ქუთაისის თეატრში საგასტროლოდ ჩამოტანილი, ანტიებრაული შინაარსის სპექტაკლის — “შვილი ისრაელისა“ — გამო აღმფოთებული ახალგაზრდა ნიკო ლორთქიფანიძისა და მისი მეგობრების მძაფრი პროტესტი. ქალაქს ახსოვს გერცელ ბააზოვისა და გურამ ბათიაშვილის პიესების მიხედვით დადგმული სპექტაკლების სრული ანშლაგიც, ვინაიდან ამ წარმოდგენებში ქართულ-ებრაული ურთიერთობის რეალური სურათი იყო დახატული. (ნ. ცხვედიანი, 2016: 61-63).

1972 წლიდან, როცა ებრაულმა ოჯახებმა მასობრივად დატოვეს ქუთაისი, თითქოს განსაკუთრებული ფერები დააკლდა ქალაქის ყოველდღიურ ცხოვრებას. დღემდე ახსოვთ ქუთაისელებს ის ცრემლიანი სიხარული, ისრაელიდან მოსული, საბჭოთა ცენზურაგამოვლილი და უხეიროდ დაწებებული პირველი კონვერტების გამოჩენას რომ მოჰყვა. სიყვარულითა და სევდით სავსე ბარათებს აგზავნიდნენ ძველ სამეზობლოში: ფიჩხაძეები,

იაკობაშვილები, ელიგულაშვილები, სეფიაშვილები, ბინიაშვილები, პაპიაშვილები, ჯინჯინაშვილები, თავდიდიშვილები, მეგრელიშვილები, ხახიაშვილები, აჯიაშვილები, ბუზიაშვილები... იწერებოდნენ, რომ სათუთად ინახავენ ქუთაისზე — მეორე დედაზე — მოგონებას, უფროხილდებიან აქ ნასწავლ და შეთვისებულ ტრადიციებს, ისრაელში დაბადებულ შვილებს ქართულ ენასა და ცეკვა-სიმღერას ასწავლიან (ნ. ცხვედიანი, 2016: 65).

თუ ისრაელმა ბინა გამოიცვალა და მის ყოფილ ბინაში ისევ ისრაელი იცხოვრებს, არც ერთ კარზე მეზუზას არ მოაშორებს, ისევ დატოვებს, ხოლო თუ მის ნადგომ ბინაში არაისრაელი იცხოვრებს, იმ შემთხვევაში, არც ერთ კარზე მეზუზას არ დატოვებს.“- ასეთია ქუთაისელ მორწმუნე ისრაელთა წესი (რ. თავდიდიშვილი, 1940: 88).

ცხადია, დღეს მეზუზა აღარ არის ებრაელთა სახლების კარებზე, მაგრამ ამ სახლების ჭერქვეშ ამჟამად მცხოვრებმა ქართულმა ოჯახებმა კარგად იციან - მეზუზის ნაცვლად, დიდი, ტკივილიანი სიყვარული დატოვებს ქუთაისელმა ებრაელებმა.

damowmebuli literatura da wyaroebi

- r. TavdidiSvili, 1940** - რ. თავდიდიშვილი, ეთნოგრაფიული ნარკვევი ქუთაისელ ებრაელთა ძველი ყოფა-ცხოვრებიდან, თბ., 1940.
- a. krixeli, 1945** - ა. კრიხელი, ქართველი ებრაელები ფეოდალური ურთიერთობის ხანაში: საქართველოს ებრაელთა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული სახელმწიფო მუზეუმის შრომები, ტ. 3, თბ., 1945.
- diubua de monpere, 1839** - დიუბუა დე მონპერე, მოგზაურობა კავკასიაში, ფრანგულიდან თარგმნა ფატი გოკიელმა, პარიზი, ტ. 1, 1839.
- g. mWedliZe, 1993** - გ. მჭედლიძე, ქუთაისის ახალი ისტორიის ნარკვევები (1892-1921), ქუთაი, 1993.
- i. papisimedovi, 1946** - ი. პაპისიმედოვი, საქართველოს ებრაელთა აღებ-მაცემის ისტორიისათვის: საქართველოს ებრაელთა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული სახელმწიფო მუზეუმის შრომები, ტ. 3, თბ., 1946..
- i. da iv. puradaSvilebi, 2009** - ი. და ივ. პურადაშვილები, მოგონებები, ქუთ., 2009.
- n. cxvediani, 2016** - ნ. ცხვედიანი, შალომ, ჩემო ქუთაისო, “კულტურა პლუს“, №1(3), 2016.
- z. WiWinaZe, 1904** - ზ. ჭიჭინაძე, ქართველი ებრაელები საქართველოში, ტფ., 1904.
- d. xananaSvili, 2009** - დ. ხანანაშვილი, ქუთაისის ებრაელთა ისტორია (ლოცვის კარები), თელ-ავივი, 2009.
- istoriuli dokumenti, 1850** - ისტორიული დოკუმენტი №26, ნ. ბერძენიშვილის რედ., 1850.
- v. jaoSvili, 1989** - ვ. ჯაოშვილი, ქუთაისი (ეკონომიკურ-გეოგრაფიული გამოკვლევა), თბ., 1989.

istoriuli sabutebi, 1995 - ისტორიული საბუთები ქუთაისის მუზეუმიდან: "დათხოვების ფურცელი," ქართულ-ებრაული ურთიერთობანი, ქუთაისი, 1995.

Документы о Кутаисских евреях 140 г., 1840 - Документы о Кутаисских евреях 140 г. (1840 г. мая 22. Прошение Кутаисских "казенных и церковных евреев" ген. Головину о "дозволении ходить с товарами по деревням" для торговли), საქართველოს ებრაელთა ისტ.-ეთნოგრაფიული მუზეუმის შრომები, ტ. 2, თბ., 1941.

sia quTaisSi saeklesio miwaze mcxovre ebraelTa: საეკლესიო უწყების ებრაელთა, სახელმწიფო ებრაელების, საბატონო ებრაელების, საქართველოს ებრაელთა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული სახელმწიფო მუზეუმის შრომები, ტ. 3, თბ., 1945.

გაზ. "**cnobis furceli**", 1903 - გაზეთი "ცნობის ფურცელი", №2031, 1903.

saqarTvelos ebraelTa msolfio kongresis (semk) saiti
<http://www.georgianjews.org/stat.php?id=176&lang=gr17-65> 12.03.2019.

civil - enciklopediuri leqsikoni
<http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=5&t=15823> 12.03.2019.

NANULI TSKHVEDIANI**JEWS IN KUTAISI**

There are no ancient notes about immigration of Jews in Kutaisi, the first informational document mentioning Jews living on Mtsvanekvavila territory is the book donated to Gelati cathedral by Gelati Metropolitan Zakaria Kvariani in 1644. It reads “Pitchkhadze Daniel a jew”. Important notes regarding the population of the next period can be found in documents kept in the state historical museum of Kutaisi, also in the work of Swiss traveler and researcher, Prof. Diubua de Monpere “travel in the Caucasus”.

In terms of social belonging, the first jews from Kutaisi were: the pheasants of king and church. From XIX when economic and trading and craftsmanship became widespread in the city, jews from Akhaltsikhe, Oni, Lailashi, Kartli immigrated with large numbers. The main field of their occupation was trading. Unlike the poor traders residing in Kutaisi and its surroundings, the rich merchants had good connections with European states, they used to sell a large number of local goods outside the country and import the foreign goods.

In terms of trading relations, from the end of the XIX century “secret trading language” was born among Kutaisi Jews. The function of this conditional language was keeping the trading secret. This slang based language called “Kivruli” was used by the Jew population of Kutaisi as well as non-Jew part, in particular, certain circles of youngsters from the middle of the XX century. Slang was produced by adding Georgian prefix on the old Jewish root.

Rising socio-economic and cultural levels of Kutaisi resident Jews started from the 20-30s of the XX century on the background of the antireligious campaign held by the communist party and soviet state, when the intention of the internalization of Jews and killing creative mind among them was vivid. Instead, the old population of the city always had goodwill and a wish for auspicious relations.

Despite good relations with Georgians and living with the same cultural surroundings, Jews retained their ethnic-religious traditions. Celebrations of Kutaisi Jews were the following: Rossana, Kifuri, Osayana, Simkhattora, Khanuka, Furimi, Agata, Komori, Sabuioti, Fesakhi. From their habits, we must remark: gomeli, refua, writing “geti,” Surviving from “koenoba”, “sitting on tora,” tradition of “adolescence”, etc.

Until the 70s of the XX century, before big Jewish Alia, Shaumiani street (present day Gaponovi street) and its surrounding districts were compactly resided by Jews.